

VEERKRACHT VAN LOKALE GEMEENSCHAPPEN: DE LITERATUUR OP EEN RIJ

Wenda Doff¹

Aanleiding tot een literatuuroverzicht

Steden hebben te maken met ingrijpende gevolgen van ontwikkelingen zoals klimaatverandering, digitalisering en robotisering. Deze veranderingen zijn op lokaal niveau niet of nauwelijks beïnvloedbaar, maar voorbereid zijn op de gevolgen en ernaar kunnen handelen is wél een lokale opgave (Wilson, 2012). Het onderzoeksprogramma “Veerkracht van lokale gemeenschappen” (werktitel) van Veldacademie/AIR richt zich in een aantal fieldlabs op de vraag hoe veerkracht werkt in de praktijk van Rotterdamse wijken en buurten. Daarbij ligt de nadruk op het handelen en lerend vermogen van bewoners en de betekenis van de ruimtelijke en institutionele omgeving daarbij. In deze benadering krijgt ook *governance* een belangrijke plek in de analyse: welke oplossingen zijn er, hoe krijgen we het voor elkaar?

Het concept veerkracht - *resilience* in de internationale literatuur - wordt breed toegepast in verschillende wetenschappelijke stromingen, zoals de ecologie, technische natuurwetenschappen, psychologie en sociologie. Om tot een *position paper* te komen voor het programma, zet dit artikel de literatuur over *resilience* binnen de sociale wetenschappen op een rij. Wat is er bekend over veerkracht en welke onderzoeksvragen kunnen we op basis daarvan formuleren? Het literatuuronderzoek beperkt zich tot de sociaalwetenschappelijke literatuur omdat we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn in het collectief handelen van bewoners in reactie op stressoren. De ruimtelijke en institutionele dimensie zien we daarbij vooral als context, die een mogelijke verklaring biedt voor het (minder) veerkrachtig handelen en als vindplaats voor oplossingen. Om tot een multidisciplinair programma te komen dient de kennis n.a.v. het literatuuronderzoek aangevuld te worden met bevindingen uit andere disciplines, met name uit de ruimtelijke en bestuurskundige wetenschap.

Werkwijze en afbakening

Het literatuuronderzoek richt zich op het collectief handelen van bewoners van wijken en buurten – op collectieve veerkracht – en niet zozeer op individuele veerkracht. Een eerste zoektocht via de database Scopus² (Elsevier) met de zoektermen “community resilience”, “social resilience” en “urban resilience” binnen de sociale wetenschappen leverde 7.000 artikelen op. De volgende figuur laat zien dat de populariteit van het concept sinds eind jaren 90 sterk is toegenomen, met vooral een enorme toename van het aantal artikelen over veerkracht in de laatste zeven jaar.

---

¹ Met dank aan Ruth Höppner voor haar uitgebreide commentaar en aanvullingen op de tekst.

² Scopus is een database met abstracts en citaties voor academische artikelen van verschillende disciplines van in totaal meer dan 5.000 uitgevers (scopus.com).

Figuur 1: Aantal artikelen over veerkracht (1971-2016)

Van deze enorme hoeveelheid aan artikelen is met hulp van Scopus een selectie gemaakt van Engelstalige gepubliceerde artikelen (niet: boeken en conferentiepapers) en zijn artikelen van minder relevante subdisciplines binnen de selectie sociale wetenschappen, zoals wiskunde, agricultuur, computerwetenschappen, kunst en medicijnen buiten beschouwing gelaten, evenals artikelen uit landen die sterk afwijken van de Nederlandse context.

Van de overgebleven artikelen zijn de samenvattingen (*abstracts*) doorgenomen. Een eerste conclusie naar aanleiding van het zoekproces en het lezen van alle abstracts is dat veel artikelen conceptueel van aard zijn en dat er relatief weinig empirische studies zijn. Casestudies naar *resilience* komen vooral voor in de ecologische wetenschap (bijv. aanpassingsstrategieën van gemeenschappen die afhankelijk zijn van bos/visserij) en minder in de sociale wetenschappen.

Aan de hand van de volgende afwegingen is gekeken of het artikel voldoende relevant was om in de uiteindelijke selectie te worden opgenomen:

- Een voorkeur voor artikelen uit landen met een vergelijkbare context qua welvaart en overheidsinterventie (dat betekent: EU, VS, AU)
- Een redelijke verdeling tussen conceptuele/theoretische en empirische studies
- Een voorkeur voor artikelen gebaseerd op een stedelijke context.
- Een redelijke verdeling van type stressor welke aannemelijk is voor Rotterdam.

De definitieve selectie omvat 20 artikelen (zie de literatuurlijst voor een overzicht). De geselecteerde artikelen zijn in een analyseschema gezet, waarin naast algemene informatie over de auteur(s), publicatiejaar etc., informatie is opgenomen over de volgende onderwerpen (indien gerapporteerd): het land/de stad/de buurt waar het onderzoek is uitgevoerd, het type onderzoek en onderzoeksmethoden, de stressor die is onderzocht/wordt besproken, de onderzoeksvraag, groepen die zijn onderzocht, de gehanteerde definitie van (*community*) *resilience*, kritiek op het concept, besproken indicatoren/mechanismen en empirische uitkomsten over de invloed van hulpbronnen. Het ingevulde schema is gebruikt om de uitkomsten van de literatuur te beschrijven.

Van de 20 artikelen betreft 11 een (intensieve) empirische studie/casus, de overige zijn hoofdzakelijk conceptueel van aard. De stressoren die in deze casussen aan bod komen zijn 'natuurlijke' rampen en risico's (droogte, overstroming, aardbeving, tornado, orkaan), twee gaan

over economische crisis/stress en één over radicalisme. Op twee na zijn de casussen gesitueerd in een stedelijke context. Drie studies vonden plaats in Australië, drie in de Verenigde Staten, één in Nieuw-Zeeland en vier in Europa (Spanje, Denemarken en twee studies in het Verenigd Koninkrijk). De empirische studies gaan vaak over bekende onderwerpen uit de sociologie zoals collectieve zelfredzaamheid, sociaal kapitaal en sociale netwerken, maar dan binnen het bredere verhaal van veerkracht. Zes studies zijn kwalitatief van aard (diepte-interviews), vier werken met een survey en registratiegegevens en één onderzoek combineert beide datamethoden.

Het begrip veerkracht: oorsprong en conceptualisering

Van technische naar sociale wetenschappen

Het begrip *resilience* kent zijn oorsprong in de technische (natuur)wetenschappen. Het beschrijft de stabiliteit van materialen en hun weerstand tegen externe schokken. Vanaf de jaren '60 wordt het ook gebruikt in de ecologie. Bij de toepassing in ecologische studies gaat het om de mate waarin een systeem verstoring (verandering) aan kan voordat het van structuur verandert (Davoudi, 2012; Mehmood, 2016). In beide zienswijzen is het uitgangspunt dat er een balans of evenwicht is. Dit betreft de eerste golf in het veerkrachtdenken. Veerkracht wordt daarbij afgelezen aan de duur dat de materie of het systeem na een schok of verstoring terugkeert naar zijn oude staat, *bounce-back* genoemd. Sinds de jaren '70 gebruiken ook psychologen, planologen, sociologen en andere sociale wetenschappers het concept, alhoewel de grote belangstelling pas meer recent is (zie figuur 1). Daarmee kwam een tweede golf van het veerkrachtdenken op gang. Niet langer gaat het (alleen) om het terugkomen in de oude staat, van belang bij veerkracht van menselijke systemen is het aanpassingsvermogen en het vermogen te transformeren, *bounce-forward* genoemd. In reactie op een stressor verandert het systeem zodanig dat het meegaat met de verandering, zich aanpast en zelf de verandering kan beïnvloeden. In deze kijk op veerkracht is er een grotere nadruk op preventie en paraatheid voor stressoren en gaat het om andersoortige reacties, namelijk om proactief reageren in plaats van reactief. Davoudi (2012) introduceert voor deze zienswijze op veerkracht het begrip *evolutionary resilience*. In dit perspectief wordt veerkracht gezien als “*the ability of complex socio-ecological systems to change, adapt, and, crucially, transform in response to stresses and strains*”. Dit behelst een paradigmaverschuiving in hoe wetenschappers naar de wereld kijken: de wereld is niet langer ordelijk, mechanisch en voorspelbaar, nee, zij is chaotisch, complex, onzeker en onvoorspelbaar (Davoudi, 2012, p. 302; zie ook Keck & Sakdapolrak, 2013). Het betreft ook een kritischere kijk op veerkracht: de oude staat wordt niet per se als ‘normaal’ beschouwd zodat de status quo ter discussie kan worden gesteld.

Stressoren

In de literatuur worden verschillende stressoren onderscheiden. Vanuit de sociaalecologische wetenschap betreft de literatuur over veerkracht vooral natuurlijke risico's (*hazards*) en rampen, zoals aardbevingen, overstromingen en orkanen. Een tweede groep stressoren betreft klimaatverandering (bijv. droogte) en uitputting van natuurlijke hulpbronnen. Een derde groep van stressoren betreft “human driven” risico's (Matarrita-Cascante et al., 2017) door sociale, economische en institutionele veranderingen (bijv. migratie en werkloosheid) (Keck & Sakdapolrak, 2013; Mehmood, 2016). Vale (2014) maakt onderscheid tussen ‘langzame’ stressoren zoals deïndustrialisering en meer acute stressoren zoals natuurrampen (zie ook Keck & Sakdapolrak, 2013).

Cheshire (2015) stelt dat het veerkrachtdenken van nu zich steeds meer richt op de alledaagse leefwerelden van mensen in gewone *nondisaster* situaties.

Resilience is not just about economy and environment but also society and culture. It does not merely refer to readiness to the surprise or isolated occurrences but also refers to longterm strategies to mitigate and adapt to socio-economic as well as environmental challenges (Mehmood, 2016, p.416).

A key aspect of urban resilience is responsiveness to sudden changes – unanticipated disruptions – but resilience can also help frame more gradual transformations, helping to guide responses to more predicted (or predictable) matters such as deindustrialization and urban shrinkage (Vale, 2014, p. 192).

Het onderscheid tussen natuurlijke en menselijk gestuurde stressoren is evenwel enigszins artificieel: het ontstaan en de impact van natuurlijke rampen is namelijk (voor een groot deel) de uitkomst van sociale en economische processen en politieke besluitvorming (zie verderop meer over te geven kritiek op het concept, met name Platts-Fowler & Robinson (2016)). Het is daarom van belang om stressoren en veranderingen niet als iets externs te zien, iets wat op ons afkomt zonder dat we er controle over hebben. Mensen hebben invloed op de verandering. Bij *sociale* veerkracht staat precies dit handelen van sociale actoren centraal.

Sociale veerkracht

Zoals gezegd hebben we in de selectie vooral artikelen opgenomen die zich richten op het collectief handelen van bewoners van wijken en buurten. In de literatuur wordt dan vaak gesproken van *community resilience*, te vertalen als gemeenschapsveerkracht. Het gaat dan over de mate waarin een lokale gemeenschap in staat is op veranderingen te reageren of op veranderingen te anticiperen. In de definities van sociale of gemeenschapsveerkracht die in de geselecteerde artikelen worden gegeven (zie tabel 2), komt een aantal begrippen terug: het type verandering/reactie op stressoren, het handelend en lerend vermogen en de aanwezigheid van hulpbronnen.

Auteurs noemen zowel het *bounce-back* als het *bounce-forward* principe in hun definities. Zo hebben Fay-Ramireza, Antrobusa en Piquero (2015) het over “the capacity to cope when confronted by hardship” en LaLone (2012) en Mulligan (2016) over “bounce back”, terwijl andere auteurs het aanpassingsvermogen als centrale element noemen (o.a. Platts-Fowler & Robinson, 2016; Chaskin, 2008). Onderzoekers verschillen van mening over welke typen reacties bij veerkracht horen. Volgens Matarrita-Cascante en collega’s (2017) moet de verandering aanzienlijk zijn in de zin dat het een lokale crisis of ontwrichting voortbrengt dat leidt tot aanzienlijke veranderingen van lokale structuren en functies binnen een gemeenschap (of zoals Magis (2010) het stelt: er is sprake van een *system disruption*). Het betreft een ex-post verandering voortkomend uit de noodzaak te reageren op stress en niet om een ex-ante of stress-vrije situatie, zo stellen zij. De definities van gemeenschapsveerkracht behelzen inderdaad allemaal de notie van een substantiële verandering en aanpassing, maar de meeste auteurs wijzen af dat het om een ex-post situatie dient te gaan. Volgens Wilson (2012, p. 1221) zou het juist bij sociale veerkracht ook om preventieve acties moeten gaan die ongewenste situaties en uitkomsten voorkomen (zie ook Chaskin (2008) die het over preventief en responsief heeft).

Keck en Sakdapolrak (2013) nemen zowel ex-post als ex-ante reacties op in hun definitie van sociale veerkracht. Ze onderscheiden drie dimensies van sociale veerkracht: *coping capacities* – het

vermogen van sociale actoren tegenslagen aan te kunnen en te overwinnen; *adaptive capacities* – het vermogen te leren van ervaringen en zich aan te passen aan toekomstige uitdagingen; en *transformative capacities* – het vermogen mee te doen in het besluitvormingsproces en instituties te veranderen om te zorgen voor een duurzame maatschappelijke robuustheid ten aanzien van toekomstige crisissen. Een transformatieve verandering, aansluitend op het begrip evolutionaire veerkracht, behelst preventieve reacties op de lange termijn met een radicale verandering tot gevolg. Hier is plaats voor innovatie en crisissen kunnen in dit geval ook als kans worden gezien om zaken anders aan te pakken (*bounce-forward*).

Tabel 1: Drie vormen van veerkracht (Keck & Sakdapolrak, 2013, p. 10)

	Coping capacities	Adaptive capacities	Transformative capacities
Response to risk	ex-post	ex-ante	ex-ante
Temporal scope	short-term	long-term	long-term
Degree of change	low, status quo	medium, incremental change	high, radical change
Outcome	restoration of present level of well-being	security of future well-being	enhancement of present and future well-being

Wat ook uit de definities naar voren komt is dat leren en *agency* (zelforganisatie) belangrijke elementen zijn in de conceptualisering van sociale of gemeenschapsveerkracht (o.a. Camps-Calvet et al., 2015; Wilson, 2012). Leren is onderdeel van de ‘positieve feedbackloop’, waarbij we leren van crisissen en daardoor beter in staat zijn om te gaan met onzekerheden (Keck & Sakdapolrak, 2013). Mehmood (2016) noemt het vermogen te leren een wezenlijke aspect van evolutionaire veerkracht: het bereidt ons voor op crisissen (*preparedness*). Over veerkrachtige gemeenschappen stelt hij:

A place, within this framework [evolutionary resilience, WD], may become more or less resilient depending on how the learning capacity of the communities helps prepare them for situations of crisis or uncertainty by being persistent, facing possible disruption by adapting to the change and progressing into a new state through innovation and transformation. (Mehmood, 2016, p. 413)

Agency is het vermogen van een gemeenschap om actie te ondernemen en verandering te beïnvloeden (Magis, 2010). Veerkrachtige gemeenschappen zijn in staat zelf vorm te geven aan de verandering (“shape change” (Magis, 2010)). Dit element past goed bij het huidige beleidsdiscourse over zelforganisatie en de wens of de noodzaak meer verantwoordelijkheid bij de burgers te leggen (o.a. Davoudi, 2012; Cheshire, 2015). Chaskin (2008) onderscheidt gemeenschap als context en gemeenschap als middel van verandering. Bij het eerste gaat het om de lokale setting, de wijk of de buurt, die risico’s en beschermende factoren bevat die van invloed zijn op het welzijn van bewoners. Bij het tweede is de gemeenschap zelf een actieve *agent* bij het bewerkstelligen van verandering. Bij het totaalplaatje van veerkracht gaat het dan zowel om bronnen van veerkracht (die de gemeenschap als context biedt) als bronnen voor actie (de mechanismen en capaciteiten die nodig zijn om veerkrachtig te kunnen handelen).

Tot slot noemen verschillende onderzoekers hulpbronnen in hun definitie (Magis, 2010; Matarrita-Cascante et al., 2017) en sommigen specifiek sociaal kapitaal (Dalgaard-Nielsen & Schack, 2016; Cheshire, 2015). De meesten stellen dat het daarbij gaat om potentiële veerkracht: hulpbronnen zijn dus geen indicatoren van veerkracht, maar als iemand over veel hulpbronnen beschikt, is de kans groter dat hij of zij veerkrachtig kan handelen (zie verder de paragrafen over gerelateerde concepten en hulpbronnen).

Tabel 2: Definities sociale of gemeenschapsveerkracht

Auteur	Definitie
Camps-Calvet et al. (2015)	learning to live with change and uncertainty, nurturing diversity for reorganization and renewal, combining different types of knowledge for learning, creating opportunity for self-organization (= strategies of resilience)
Chaskin (2008)	resilience is a positive, adaptive response to adversity, preventive or responsive
Cheshire (2015)	the capacity for disaster readiness, how communities and its constitutive features of local networks and associations, function as resources to help residents better prepare for and recover from disasters
Cretney & Bond (2016)	preparedness and reducing losses from future disruption
Dalgaard-Nielsen & Schack (2016)	a community's ability to leverage social capital understood as the existence of stable trust-based relationships and networks among the actors to detect radicalization risks, prevent the recruitment of community members into violent extremism, and bounce back after instances of recruitment via learning and adaptability
Davoudi (2012)	the ability of complex socio-ecological systems to change, adapt, and, crucially, transform in response to stresses and strains (=evolutionary resilience)
Fay-Ramireza, Antrobusa & Piquerob (2015)	the capacity to cope when confronted by hardship
Keck & Sakdapolrak (2013)	three different types of capacities are necessary for understanding the notion of social resilience in its full meaning: coping capacities, adaptive capacities and transformative capacities
LaLone (2012)	key aspects of resilience are anticipation and preparation, as well as the ability to bounce back through response and recovery
Magis (2010)	Community resilience is the existence, development, and engagement of community resources by community members to thrive in an environment characterized by change, uncertainty, unpredictability, and surprise.
Matarrita-Cascante et al. (2017)	community resilience is about resources existence, development and engagement, including the actions taken to manage them
Mehmood (2016)	the capacity of communities to withstand or adapt with change
Mulligan et al. (2016)	how local communities might prepare for, or 'bounce back' from, the threat of natural disasters, 'terrorist' violence, climate change impacts, or the vicissitudes of global financial and economic markets
Platts-Fowler & Robinson (2016)	the ability to adapt and survive in the face of long-term stress; to respond positively to change and ongoing adversity and risk
Steiner en Markantoni (2014)	personal / collective capacity to respond to change
Vale (2014)	responsiveness to sudden changes - unanticipated disruptions - but resilience can also help frame more gradual transformations, helping to guide responses to more predicted (or predictable) matters such as deindustrialization and urban shrinkage (=urban resilience)
Waters (2016)	the ability of a community to cope and adjust to stresses caused by social, political, and environmental change and to engage community resources to overcome adversity and take advantage of opportunities in response to change
Wickes, Britt & Broidy (2017)	the agentic capacity of communities to respond to and learn from challenges or threats to the neighborhood (collective efficacy)
Wilson (2012)	willingness of communities to take responsibility and control of their development through the development of responsive strategies towards change

Betekenis lokale setting

Voor dit literatuuroverzicht zijn vooral artikelen geselecteerd over sociale of gemeenschapsveerkracht (*community resilience*). Hoe definiëren de auteurs eigenlijk gemeenschap en welke rol heeft de lokale setting daarbij? Chaskin (2008) stelt dat er verschillende manieren zijn om naar een gemeenschap te kijken, namelijk als eenheid van thuishoren (*belonging*) en identiteit, als functionele eenheid van productie en ruil, als netwerk van relaties en als eenheid van collectieve actie (politieke eenheden). Wilson (2012) hanteert een definitie die een affectieve eenheid van thuishoren combineert met een netwerk van relaties. De meeste auteurs geven echter niet aan wat zij onder gemeenschap verstaan.³

In de Nederlandse discussie hebben we het meestal over veerkracht van wijken, maar de wijk is geen sociale entiteit. Het zijn de (handelingen van) mensen binnen een geografisch gebied die onderwerp van studie zijn. Omdat het leven van mensen grotendeels buiten de wijk afspeelt, is het bovendien de vraag of het zinvol is deze als ‘locus’ van actie te zien. Tegelijkertijd stelt bijvoorbeeld Mulligan et al. (2016) dat het precies op dit niveau is dat mensen gedwongen zijn te leren omgaan met ‘vreemden’ en waar we gemeenschap kunnen vormen. Ook Platts-Fowler en Robinson (2016) kijken naar “communities of place” (buurten). Buurten zijn de ‘loci’ van het dagelijks leven, die werkelijke gevolgen hebben voor de mensen die er wonen. Dat stelt ook Chaskin (2008) die, zoals gezegd, gemeenschap (ook) als context beschouwt: de lokale omgeving bevat risico’s en beschermende factoren die van invloed zijn op het welzijn van bewoners. Verschillende auteurs pleiten dan ook voor een plaatsgebonden perspectief op veerkracht (Mehmood, 2016) of stellen dat ‘plaats’ in elk geval een integrale component zou moeten zijn in de analyse van veerkracht (Cretney & Bond, 2016).

Conclusie

Door de introductie van het concept veerkracht in de sociale wetenschappen is de betekenis van veerkracht opgerekt. Bij menselijke systemen gaat het behalve over natuurrampen ook over stressoren zoals economische herstructurering en terroristische dreiging. Het gaat niet alleen meer over reageren op acute situaties, maar ook over preventieve acties om ongewenste uitkomsten te vermijden. Anders dan materie en systemen zijn mensen in staat om vooruit te denken en zich aan te passen, of – zoals de evolutionaire kijk op veerkracht benadrukt – te transformeren. Veerkrachtige gemeenschappen kunnen zelf vorm geven aan de verandering. Leren, agency en de aanwezigheid van hulpbronnen staan daarbij centraal.

Kritiek op het concept

Een ‘fuzzy’ concept

In beleidskringen wordt de term veerkracht vaak gebruikt. De wetenschappelijke literatuur is echter kritisch over het concept. De auteurs stellen dat het concept theoretisch nog niet uitontwikkeld is. Wat zijn de precieze processen, *drivers* en indicatoren van veerkracht? (Wilson, 2012). Hoe onderscheidt het begrip zich van andere concepten? Vooralsnog wordt de term “widely and loosely” gebruikt (Mulligan et al., 2016) en is het concept “slipery” (Davoudi, 2012) en “fuzzy”

---

³ We kunnen hier niet uitgebreid ingaan op de vraag wat een gemeenschap precies is. Zie voor een recente studie: Blokland (2017). Zij definieert een stedelijke gemeenschap als een “set of public doings”, mogelijk maar niet per se verankerd in een buurt.

(Steiner & Markantoni, 2014). Het is daarom moeilijk om veerkracht te operationaliseren. Ondanks de enorme toename van artikelen (zie figuur 1), zijn er maar weinig praktische voorbeelden van hoe veerkracht gemeten wordt (Steiner & Markantoni, 2014) en is er vooral weinig bekend over de verbanden tussen veerkracht en verschillende vormen van kapitaal (Wilson, 2012). Het grootste deel van de literatuur heeft zich gericht op theoretische discussies over de term (Matarrita-Cascante et al., 2017). Aangezien nog zo weinig bekend is over de factoren die veerkracht beïnvloeden, staat de toepassing ervan ook nog in de kinderschoenen (Steiner & Markantoni, 2014).

“Community resilience is about resources existence, development and engagement, including the actions taken to manage them. However, the way these factors are associated and how they contribute to community resilience is still not very clear in the literature. (...) Because of this, community resilience is hard to operationalize, and most the literature has focused on theoretical discussions of the term and not measurements” (Matarrita-Cascante et al, 2017)

Wilson (2012, p.2) geeft verder aan dat er maar weinig empirisch onderzoek is naar ‘langzame’ risico’s gerelateerd aan menselijk gedreven factoren van verandering zoals demografische, politieke en economische verandering (bijv. werkloosheid, betaalbaar wonen) (zie ook Steiner & Markantoni, 2014).

Het concept is dus nog in ontwikkeling, wat gezien de pas recente populariteit niet heel vreemd is. Er is echter ook meer fundamentele kritiek te geven.

Voer voor de neoliberale agenda?

Zelforganisatie is, zoals we zagen, een belangrijk aspect van veerkracht. Door de connotatie met zelfredzaamheid is de term al snel ideologisch beladen (Davoudi, 2012). De nadruk op zelfredzaamheid kan ertoe leiden dat personen en gemeenschappen eenzijdig verantwoordelijk worden gehouden voor hun problemen en het oplossen ervan, zonder dat zij over geschikte hulpbronnen beschikken (Cretney & Bond, 2016; Platts-Fowler & Robinson, 2016). Dit terwijl rampen en risico’s niet zo ‘natuurlijk’ zijn als het veerkrachtdenken lijkt te impliceren. Ze zijn namelijk (voor een groot deel) de uitkomst van sociale en economische processen en politieke besluitvorming (Platts-Fowler & Robinson, 2016) en daarom kan het vraagstuk nooit alleen bij bewoners worden neergelegd.

Both the disaster itself and the risk and allocation of damage are deeply implicated in societal choices about infrastructure location, residential development patterns and disaster recovery priorities (Vale, 2014, p. 197).

Dit commentaar sluit aan bij het kritische discours over ‘de gemeenschap’. Het centraal zetten van ‘de gemeenschap’ komt voort uit een neoliberale agenda, zo zeggen kritische wetenschappers, waarbij collectieve vormen van risicomanagement plaats maken voor individuele verantwoordelijkheden. Dit ontslaat de overheid van het dragen van verantwoordelijkheid in het produceren en het managen van risico’s.

Welk doel en wiens veerkracht?

Het is moeilijk om veerkracht niet als iets positiefs te zien. Toch laten vragen als: “Wie beslist wat het gewenste resultaat is?” en “Wie profiteren van het opbouwen van veerkracht?” zien dat het niet

zo simpel ligt. Wat voor de een veerkracht is, is dat niet voor de ander. Vaak wordt veerkracht extern gedefinieerd door overheidsinstellingen en/of experts (Platts-Fowler & Robinson, 2016), maar zien bewoners dat net zo? Om wiens veerkracht gaat het uiteindelijk (Wilson, 2012; Vale, 2014)? Kortom, in de sociale context (anders dan in de fysische en ook wel de ecologische context) is het definiëren van wat wenselijk is en voor wie, altijd verbonden met normatieve oordelen (Davoudi, 2012; Vale, 2014) en de mate waarin groepen vertegenwoordigd zijn in het besluitvormingsproces (Keck & Sakdapolrak, 2013). Vaak worden bepaalde uitkomsten gezien als ‘normaal’ of ‘natuurlijk’ of ‘gewenst’, terwijl andere worden afgeschoven als onveerkrachtig. Deze ‘politiek van veerkracht’ heeft alles te maken met macht (Davidson, 2010; Mulligan, 2016).

Resilience takes place across a highly differentiated landscape of risk, and is intimately tied up with deeply political choices that are being made by public and private leaders about how to manage such places (Vale, 2014, p. 194).

Veerkracht moet dan ook zo inclusief mogelijk zijn door zo veel mogelijk perspectieven van verschillende stakeholders te betrekken (Wilson, 2012, p.1219). Ook moet worden onderzocht welke groepen profiteren (en welke niet).

Een geïsoleerde kijk

Een laatste punt van kritiek is dat de analyse van veerkracht vaak de verbanden tussen sociale, economische en politieke veranderingen mist. Zij worden te veel als gescheiden domeinen gezien. Ook de relaties tussen verschillende schalen worden onvoldoende erkend. Wilson (2012) beschrijft dat je het begrip veerkracht zowel kan op- als afschalen. Een lokale gemeenschap is niet homogeen en omvat groepen en individuen met hun eigen belangen en handelingspraktijken. Andersom zijn individuele en lokale beslissingen ingebed in regionale, nationale en mondiale schalen. Een focus op een bepaald niveau (bijv. de wijk) onderschat daarmee de complexiteit van een gemondialiseerde wereld. Mulligan stelt dan ook:

Any place-based communities will contain a host of ‘sub-communities’ which can be both ‘real’ and ‘virtual’ and imagined and can transcend scales of connectivity from the local to the global. Rather than being seen as static and always vulnerable, communities can be seen as complex assemblages ‘making’ resilience at, across and between local and global scales. (Mulligan, 2016, p.355)

Met deze gelaagdheid in gedachten, is het goed te bedenken dat geconstateerde problemen op een bepaald niveau (bijv. de wijk) hun oorsprong niet daar hoeven te hebben, maar op een andere schaal (Platts-Fowler & Robinson, 2016).

Conclusie

De literatuur onderstreept dat veerkracht een normatief en politiek concept is. Het leunt soms sterk op het discours van zelfredzaamheid, waardoor verantwoordelijkheden voor risico's en oplossingen mogelijk verlegd worden naar individuen (bewoners). Veerkracht is verweven met (verschillen in) macht over wie beslist wat veerkracht is en voor wie. Daarnaast benadrukt de literatuur dat je niet in een geïsoleerde context naar veerkracht kan kijken: zowel oorzaken als oplossingen en het handelen van mensen strekken zich uit over verschillende schalen en grijpen op elkaar in.

Gerelateerde concepten

Zoals gezegd is nog niet goed duidelijk hoe het concept veerkracht zich theoretisch onderscheidt van andere begrippen uit de sociale wetenschappen, zoals *community capacity*, *collective efficacy* en *community agency*. Onderstaande ontwarring van concepten is hoofdzakelijk gebaseerd op het artikel van Matarrita-Cascante et al. (2017), aangevuld met de andere artikelen.

Het meest genoemde verwante begrip is gemeenschaps capaciteit (*community capacity*). Volgens Chaskin (2008, p.70) verwijst gemeenschaps capaciteit naar de hulpbronnen van de gemeenschap en de mechanismen van collectieve actie. De definitie die hij hanteert luidt: “the interaction of human capital, organizational resources, and social capital within a given community that can be leveraged to solve collective problems and improve or maintain the well-being of a given community”. Gemeenschaps capaciteit werkt via de acties en interacties van individuen en organisaties, vaak informeel maar ook via georganiseerde actie. Magis (2010) en Matarrita-Cascante et al. (2017) sluiten hierop aan en stellen dat het bij gemeenschaps capaciteit gaat om collectieve actie en het vermogen om zaken voor elkaar te krijgen (*getting things done*).

Zowel bij gemeenschapsveerkracht als -capaciteit gaat het over het bestaan van hulpbronnen. Volgens Magis (2010) is het verschil dat veerkracht plaatsvindt in een context van verandering. Gemeenschaps capaciteit is een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde voor veerkracht (zie ook Matarrita-Cascante et al., 2017). Bij veerkracht gaat het om ondernomen actie, niet alleen om het vermogen te acteren (ibid., p. 405).

“That is, a community cannot have resilience without community capacity. However, the reverse might not always hold: a community can have capacity without displaying resilience” (Magis, 2010).

Een ander vaak terugkerend concept is collectieve zelfredzaamheid (*collective efficacy*). Sampson en collega's (1997) hebben dit gedefinieerd als: “the willingness of neighbourhood residents to intervene when problems arise”, waarbij de perceptie van cohesie en informele controle centraal staan. In de literatuur wordt dit gekoppeld aan het (minder) voorkomen van *disorder* en een algemeen welzijnsgevoel in de buurt. In de literatuur over veerkracht wordt collectieve zelfredzaamheid gezien als een bron voor veerkrachtig handelen (Fay-Ramirez et al., 2015). Op het individuele niveau zou een hoger niveau van collectieve zelfredzaamheid samenhangen met een hoger niveau van paraatheid voor rampen en het voorkomen en verzachten van negatieve effecten van rampen (Fay-Ramirez et al., 2015, p. 23). Hiermee lijkt collectieve zelfredzaamheid onderdeel te zijn van gemeenschaps capaciteit.

Een tweede concept dat Matarrita-Cascante et al. (2017) bespreken is gemeenschaps agency of zelforganisatie: het vermogen lokale relaties op te bouwen tussen mensen en organisaties om te kunnen handelen (d.m.v. besluitvorming). Het verschil met veerkracht is dat het bij *agency* uitsluitend gaat om sociale hulpbronnen. *Agency* kan verder in elke context plaatsvinden (en dat geldt ook voor gemeenschaps capaciteit), bij veerkracht gaat het om een (toekomstige) stressor of verstoring die het voor gemeenschappen noodzakelijk maakt veerkracht te tonen.

Een derde concept is het aanpassingsvermogen van een gemeenschap (*community adaptability*). Volgens Matarrita-Cascante et al. (2017) is het een mechanisme van veerkracht en zorgt het ervoor dat veerkracht effect krijgt. Het betreft “the ability of a community to respond to change”. Het aanpassingsvermogen is latent, terwijl veerkracht kan worden geobserveerd na een bepaalde crisis, zo stellen de onderzoekers.

Tot slot bespreken de auteurs het begrip kwetsbaarheid van de gemeenschap (*community vulnerability*), wat de potentiële blootstelling is aan stress. Het betreft een functie van: (1) risico's (schadelijke gebeurtenissen veroorzaakt door natuurlijke of menselijke condities); (2) blootstelling (de mate waarin subjecten in contact komen met risico's); (3) sensitiviteit (de mate waarin subjecten beïnvloed worden door schadelijke gebeurtenissen); (4) effecten (de fysieke en sociaaleconomische gevolgen van risico's); en (5) aanpassingscapaciteit (het vermogen van een subject de mogelijke schade van risico's te voorkomen of te beperken). Volgens Matarrita-Cascante et al. (2017) is kwetsbaarheid zoals hier uitgelegd lastig te onderscheiden van veerkracht. Belangrijk verschil is volgens de onderzoekers dat het bij kwetsbaarheid gaat om een pre-event en bij veerkracht om een post-event situatie.

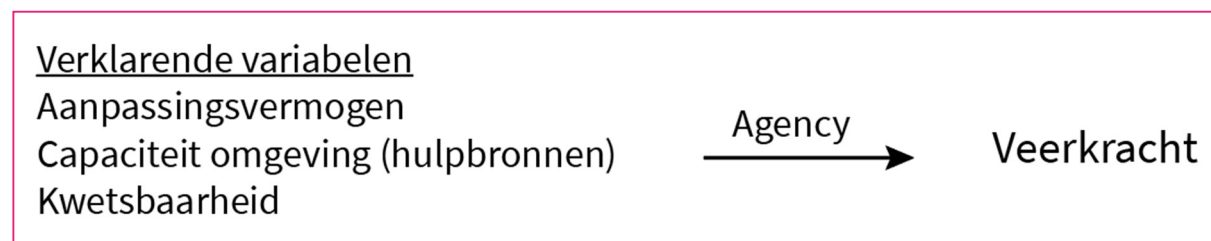
Tabel 3: Veerkracht en gerelateerde begrippen en door Matarrita-Cascante et al. (2017) genoemde factoren daarbij

Begrippen	Definitie	Factoren
Veerkracht (community resilience)	Het collectieve vermogen te reageren op verandering	economische ontwikkeling/stabiliteit, infrastructuur/diensten, sociaal kapitaal/netwerken, informatie/communicatie/kennis/vaardigheden, deskundigheid/agency, leiders, gelijke toegang tot hulpbronnen, participatie/collectieve actie, waarden/overtuigingen, governance/institutionele regelingen
Gemeenschaps capaciteit (community capacity)	Het collectieve vermogen beschikbare hulpbronnen te mobiliseren	participatie, leiderschap, vaardigheden, hulpbronnen, netwerken/links, gemeenschapsgevoel, begrip voor geschiedenis gemeenschap, gemeenschapsmacht, gemeenschapswaarden, kritische reflectie, kennis en leren
Zelforganisatie (community agency)	Het collectieve vermogen relaties tussen mensen en organisaties te ontwikkelen om zo te kunnen handelen	tolerantie, gehechtheid met gemeenschap, sociale netwerken en relaties, participatie, rechtvaardigheid
Aanpassingsvermogen (community adaptability)	Het collectieve vermogen noodzakelijke aanpassingen te maken om met veranderingen om te kunnen gaan	innovatie, creativiteit, verbeelding, kennis (lokaal/traditioneel, extern/wetenschappelijk/technisch), sociale netwerken, flexibiliteit in gebruik hulpbronnen, ondersteuning van de overheid, acceptatie en ervaring met onzekerheid, leren, economische uitwisseling, human capital, verbeelding van leiders gemeenschap, toegang tot informatie, beschikbaarheid flexibele en diverse hulpbronnen, effectief beleid
Kwetsbaarheid (community vulnerability)	De potentiële blootstelling aan stress	biofysische, demografische, sociaaleconomische, sociaalculturele aspecten

In tabel 3 zijn de factoren opgesomd die volgens de literatuur bijdragen aan de verschillende concepten. We zien dat er een duidelijke overlap is. Een conclusie voor toekomstig onderzoek naar veerkracht is dat hoewel de begrippen iets zijn ontward, het soms nog onduidelijk blijft wat het precieze verschil is tussen de concepten, vooral tussen veerkracht, gemeenschaps capaciteit en aanpassingsvermogen. Empirisch onderzoek zou veel scherper moeten maken wat de onderscheidende factoren zijn bij de verschillende concepten.

Voor nu gaan we uit van de volgende conceptuele verbanden tussen de begrippen:

Figuur 2: Conceptuele verbanden tussen begrippen

Conclusie

Concluderend betreft gemeenschaps capaciteit de potentiële veerkracht van een gemeenschap. Dat geldt ook voor het aanpassingsvermogen: het is de nog niet zichtbare veerkracht, aangezien de handelingspraktijk (veerkrachtig handelen) nog niet heeft plaatsgevonden. Kwetsbaarheid betreft de uitgangssituatie. *Agency* zet potentiële veerkracht om in actie. Bij veerkracht gaat het om het vermogen te handelen en te veranderen. Het is manifest en actief. De belangrijke vraag is dan: wat zijn de condities voor veerkrachtige gemeenschappen (of: het veerkrachtig handelen binnen gemeenschappen), *ceteris paribus* gemeenschaps capaciteit, kwetsbaarheid en aanpassingsvermogen? In de volgende paragraaf gaan we in op de mechanismen van veerkracht en bespreken daarna de empirische uitkomsten van beschikbare literatuur hierover.

Hulpbronnen

Het algemene uitgangspunt bij sociale veerkracht is dat het vermogen tot herstel, aanpassen of transformatie afhankelijk is van de aanwezigheid van en de toegang tot hulpbronnen. De literatuur heeft het dan over *resources*, maar ook wordt gesproken van *capitals*, *strengths* of *capacities* (Matarrita-Cascante et al., 2017). Hulpbronnen zijn geen indicatoren van veerkracht (Platts-Fowler & Robinson, 2016), maar de verwachting is wel dat naarmate een gemeenschap beschikt over meer hulpbronnen, bewoners beter in staat zijn veerkrachtig te handelen (Magis, 2010). Om welke hulpbronnen gaat het dan? De meeste auteurs bouwen voort op het gedachtegoed van Bourdieu die onderscheid maakt tussen economisch, sociaal en cultureel kapitaal, maar vullen dat aan met allerlei andere hulpbronnen, zoals culturele, politieke en natuurlijke hulpbronnen (bijv. Magis, 2010).

In de literatuur over sociale of gemeenschapsveerkracht is vooral veel aandacht voor sociale hulpbronnen: de betekenis van lokale verbanden en netwerken (sociaal kapitaal) voor het veerkrachtig handelen van bewoners. De toegang tot sociale netwerken wordt als essentieel beschouwd bij het verzachten van effecten van stressoren (LaLone, 2012; Fay-Ramirez et al., 2017). Bij het bespreken van sociaal kapitaal volgen meerdere studies het onderscheid van Putnam in *bridging* en *bonding* en/of Granovetter's onderscheid in *strong* en *weak ties*. Ook krijgen burens als sociale bronnen veel aandacht. Burens zouden als 'key generators of local social capital' een belangrijke bron zijn in het vergroten van veerkracht op het lokale niveau (Cheshire, 2015). Wanneer je je burens kent dan krijg je eerder informatie over rampen en ze bieden ondersteuning bij het herstelproces, zo is de gedachte. In Australië wordt het leren kennen van je burens daarom aangemoedigd in handleidingen (*guidelines*) voor crisissituaties. Onder sociale hulpbronnen valt ook het zogenoemde *linking capital*: de mate waarin gemeenschappen relaties kunnen opbouwen met instituties en poortwachters, individuen die invloed hebben op de toegang tot hulpbronnen (Magis, 2010). Behalve sociale hulpbronnen biedt de lokale setting dus ook politieke en

institutionele hulpbronnen door middel van de aanwezigheid van en toegang tot diensten en instellingen en hun vertegenwoordigers (Chaskin, 2008). Tot slot speelt de ruimtelijke omgeving een rol bij veerkracht. Auteurs maken daarbij onderscheid tussen *built capital* (dingen die door mensen gebouwd zijn met een grote invloed op met name ecologische veerkracht, zoals bruggen, gebouwen en dammen) en *natural of environmental capital* (het ecosysteem en natuurlijke hulpbronnen, zoals bossen, mangroves, duinen en fossiele brandstoffen) (o.a. Magis, 2010; Wilson, 2012).

Resources exist in the natural world, in the people who live in the community, in the culture of the people, in the associations between the people, in the economy and infrastructure of the community, and in the political processes in which the community engages. These resources are referred to respectively as natural, human, cultural, social, financial/built, and political capital (Magis, 2010, p. 410).

De literatuur onderscheidt niet altijd even helder alle typen kapitaal en bijhorende hulpbronnen, maar er lijkt overeenstemming te zijn dat de volgende zaken er toe doen bij veerkracht:

Tabel 4: Typen kapitaal en hulpbronnen

Soort kapitaal	Hulpbronnen
Individueel / menselijk kapitaal	Inkomen, kennis, vaardigheden
Sociaal kapitaal	Netwerken, contacten, vertrouwen, thuisgevoel
Cultureel kapitaal	Identiteit, waarden
Natuurlijk kapitaal	Natuurlijke hulpbronnen
Gebouwd kapitaal	Infrastructuur

Platts-Fowler en Robinson (2016) komen aan de hand van gesprekken met bewoners tot een andere indeling. Zij kozen voor hun onderzoek buurten die het ondanks lage hulpbronnen ‘goed’ doen op uitkomsten zoals gezondheid. Vervolgens vroegen zij bewoners wat hun buurt veerkrachtig maakt. De analyse bracht vijftien factoren naar voren, gegroepeerd naar drie thema’s: ‘wie er wonen’, ‘de sociale en ruimtelijke context’ en ‘het karakter van de gemeenschap’.

Tabel 5: Indeling Platts-Fowler & Robinson (2016, p. 737)

Table 3. Key explanations for resilience.

Explanations for resilience	Elements identified by respondents
<i>Who lives there</i> The circumstances and situations of the population	<ul style="list-style-type: none"> • Individual resources • Age profile • Capacity to engage • Population stability • Diversity and difference
<i>Social and physical context</i> The local context or setting, including resources, services, amenities and facilities	<ul style="list-style-type: none"> • Physical environment • Facilities and amenities • Service provision • Active citizenship • Media and communications • Links to power and influence • Housing • Crime and antisocial behaviour
<i>Nature of community</i> The sense of community, including shared notions of belonging	<ul style="list-style-type: none"> • Shared notions of belonging and identity • Inclusive communities

Empirische resultaten hulpbronnen

Veel empirische studies (binnen de sociale wetenschappen) over veerkracht analyseren de functie van sociale hulpbronnen/kapitaal/sociale netwerken. Zowel *bonding* en *bridging* kapitaal blijken van belang te zijn bij veerkracht, zo blijkt uit de studie van Lalone (2012). Hij onderzocht de betekenis van sociaal kapitaal voor het mobiliseren van hulpbronnen in een rurale gemeenschap in de V.S., getroffen door een tornado. *Bonding* kapitaal levert de eerste linie van ondersteuning, maar ook *bridging* kapitaal, zoals de inzet van (sociale) media om slachtoffers te helpen (internet, blogging en TV campagnes), is belangrijk voor het mobiliseren van met name hulpbronnen uit de regio.

Waters (2016) leidt een grootschalig, longitudinaal onderzoek naar het effect van de orkaan Katrina in New Orleans op de sociale veerkracht van bewoners (in deze studie: jonge, alleenstaande moeders). Een belangrijke uitkomst is dat hulpbronnen bepalen in welke mate iemand wordt blootgesteld aan stressoren. Respondenten met sterke sociale netwerken konden vaker op tijd vluchten, net als degenen met een auto en een hoger inkomen. Buurten met veel sociaal kapitaal waren in staat om samen te werken, burens bij elkaar te brengen en de gemeenschap te herbouwen. Veel van de respondenten waren echter niet onderdeel van een dergelijk georganiseerde gemeenschap. Velen verhuisden uit New Orleans en kwamen in minder goede buurten terecht. Opmerkelijk was dat sommige vrouwen aangaven dat de ramp juist positieve effecten voor hen had, juist doordat de gebeurtenis hen dwong te breken met vrienden en familie die niet goed waren voor hun sociale mobiliteit.

Cheshire (2015) heeft onderzocht in welke mate burens elkaar helpen bij een ramp, te weten een overstroming (in Queensland, Australië). Alhoewel er een relatie bestaat tussen het uitwisselen van hulp en de intensiteit van burencontact voorafgaand aan de overstroming, was de ernst van de ramp zodanig dat er een ‘situationele’ vorm van buurschap ontstond. Ook burens die elkaar niet of nauwelijks kenden, hielpen elkaar. Op met name twee momenten blijken burens belangrijk: voor het (door)geven van informatie over de ramp en het helpen bij het herstel. Ten aanzien van het eerste bleken burens die met elkaar *bonds* of *attachments* (Blokland, 2003) vormen, elkaar het snelst te vinden. Maar ook wanneer er weinig burencontact is, weten burens genoeg van elkaar om diegenen te identificeren die kwetsbaar zijn en voor wie extra aandacht nodig is (om hen te waarschuwen en te helpen met de evacuatie). Een ramp kan de relaties tussen burens veranderen: burens die voor de ramp zo goed als vreemden voor elkaar waren, hielpen elkaar bij het herstelproces. Cheshire concludeert:

“neighbours can be important resources in disaster preparedness and recovery, regardless of prior histories and interactions, precisely because the unwritten rules and expectations attached to the role of the neighbour require that this be the case”. (Cheshire, 2015, p. 1096)

Maar ‘goed buurschap’ kan niet worden opgelegd, ook niet voor het vergroten van veerkracht. Met het oog op bestaande verschillen in burencontacten tussen buurten, kan het stimuleren van burencontact nooit als substituut worden gezien voor een breder beleid ten aanzien van risico’s en veerkracht, aldus Cheshire.

Wickes, Britt en Broidy (2017) hebben dezelfde ramp onderzocht en gekeken naar het effect op collectieve zelfredzaamheid, sociale cohesie en uitwisseling van steun. Het doel van het onderzoek was om aan de hand van quasi-experimentele data (een survey voor en na de ramp en een selectie van gebieden die zijn overstroomd naast een controlegroep van gebieden die dat niet zijn) na te

gaan in hoeverre deze sociale mechanismen zelf veerkrachtig zijn, anders gezegd of een ramp deze verstoort of hoe stabiel ze juist zijn. Op buurtniveau bleken deze processen opmerkelijk stabiel en werden geen verschillen gevonden tussen overstroomde en niet-overstroomde gebieden. Wel was er een klein verschil ten aanzien van collectieve zelfredzaamheid, geoperationaliseerd aan de hand van stellingen over de waarschijnlijkheid dat men in de buurt ingrijpt bij normovertredend gedrag. Deze bleek in overstroomde gebieden sterker te zijn toegenomen dan in niet-overstroomde gebieden. De overstroming heeft bewoners blijkbaar laten zien wat hun burens doen in tijden van nood en dat heeft een positief effect gehad op de perceptie van collectieve zelfredzaamheid na de ramp (Wickes, Britt & Brody, 2017, p. 112).

Op individueel niveau zien Fay-Ramireza, Antrobusa en Piquerob (2015) echter iets anders: de individuele perceptie van collectieve zelfredzaamheid (overigens anders gemeten dan door Wickes, Britt en Brody (2017)) is juist afgenomen na de ramp (en de mate van ervaren disorde toegenomen). Deze verandering is het sterkst bij degenen die voor de overstroming een hogere mate van disorde percipieerden. Respondenten die voor de ramp meer cohesie ervaarden, laten juist een positieve verandering zien in de mate van collectieve zelfredzaamheid. Volgens de onderzoekers ondersteunen de uitkomsten het idee dat sociale netwerken collectieve zelfredzaamheid stimuleren en dat die netwerken belangrijk zijn in de nasleep van een ramp. Sociaal kapitaal is alleen niet altijd iets 'goeds', het gaat namelijk om in- en uitsluiting via netwerken. Fay-Ramireza, Antrobusa en Piquerob (2015) stellen dat het herstelproces om competitie en conflict gaat en dat individuen op dit vlak ongelijk zijn. Zij die voor een ramp al sociaal en economisch kwetsbaar waren, worden mogelijk nog harder getroffen en daarmee nog kwetsbaarder.

Dalgaard-Nielsen en Schack (2016) hebben studie gedaan naar de invloed van vertrouwen en sociale netwerken tussen actoren in de wijk (beide een vorm van sociaal kapitaal) op het voorkomen en omgaan met radicalisme in de gemeenschap. Volgens sleutelpersonen in de buurt dragen -naast de familie- de school en clubs in de buurt bij aan veerkracht. Vrijwilligersorganisaties zijn van groot belang bij het creëren van vertrouwen, zo concluderen de auteurs (zie ook de studie van Platts-Fowler en Robinson (2016)). Het onderzoek laat verder zien dat het voor lokale beleidsmedewerkers erg belangrijk is om hun menselijk gezicht te laten zien en persoonlijke betrokkenheid te tonen. Dat verzacht de barrière tussen burger en systeem. Bij het verklaren van veerkracht in de studie van Platts-Fowler en Robinson (2016) wijzen bewoners op de relaties van de gemeenschap met mensen met macht/invloed (zie ook Magis, 2010), het zogenoemde *linking* kapitaal, bijvoorbeeld met raadsleden en de politie. De lokale overheid bleek in hun onderzoek van grote betekenis te zijn bij het vergroten van het lokale aanpassingsvermogen en veerkracht. Institutionele capaciteit blijkt daarbij overigens belangrijker te zijn dan politieke belangen. Ten minste, in het geval van Mullin en Rubado (2017), die het besluitvormingsproces onderzochten ten aanzien van restricties op water in geval van droogte. In de studie van Platts-Fowler en Robinson (2016) werd ook het specifieke 'karakter' van de gemeenschap door respondenten genoemd bij het verklaren van de veerkracht van hun buurt. Daarbij werd vaak verwezen naar een gedeeld gevoel van thuishoren en identiteit, gestimuleerd door contact en interactie tussen bewoners. Tot slot wordt het belang van actieve bewoners genoemd; bewoners die zich o.a. inzetten voor het verwerven van middelen voor de wijk en activiteiten organiseren.

Naast de sociale en institutionele omgeving, is ook de ruimtelijke context van belang bij gemeenschapsveerkracht, zo stelt de literatuur. Er is alleen niet veel empirisch onderzoek naar gedaan. Uit het onderzoek van Platts-Fowler en Robinson (2016) blijkt bijvoorbeeld wel dat

informele publieke plekken waar mensen samenkomen, zogenoemde *third places*, belangrijk zijn voor veerkracht. Daarnaast noemen bewoners het belang van groene plekken, met name parken. De casus over stadstuinen van Camps-Calvet et al. (2015) laat inderdaad zien dat een plek, in dit geval een publieke tuin, mogelijkheden biedt voor zelforganisatie, netwerken, sociale cohesie en collectieve actie (zie ook Cretney & Bond, 2016). De auteurs stellen dat de stadstuin een institutioneel kader biedt voor het uitwisselen van informatie en daarmee leren bevordert, een belangrijk onderdeel van veerkracht. Verder laten Cretney en Bond (2016) in hun Nieuw-Zeelandse casus over de impact van een aardbeving zien dat een sterke identificatie met de plaats voor meer stress zorgde, maar dat diezelfde identificatie ook belangrijk was voor het weer opbouwen van de buurt. Verschillen in beelden en zienswijzen over hoe deze opgebouwd moet worden, kunnen wel tot stevige discussie en conflicten leiden. Cretney en Bond (2016) stellen dan ook een relationele kijk op plaats voor die ruimte biedt voor een veelheid aan beelden en machtsrelaties blootlegt die mogelijk leiden tot spanningen en conflicten. Tot slot laat het onderzoek van Waters (2016) naar de effecten van de orkaan Katrina zien dat de buurt als fysieke plaats van betekenis is bij veerkracht. Respondenten met minder hulpbronnen (en dus minder veerkrachtig) kwamen na de ramp in minder goede buurten terecht. Die buurten waren bijvoorbeeld minder goed 'wandelbaar' dan de New Orleanse buurten, waardoor overgewicht en gerelateerde gezondheidsklachten toenamen onder de toch al minder veerkrachtige respondenten.

Conclusie

Sociale hulpbronnen zijn belangrijk voor het verklaren van veerkrachtig handelen. Sociale netwerken en burenccontacten bepalen deels iemands blootstelling aan stressoren en het verloop van het herstelproces. Welke invloed een ramp heeft op de collectieve zelfredzaamheid is nog niet geheel duidelijk. Wel is duidelijk dat het dit soort zaken zijn waar bewoners zelf aan denken, gevraagd naar de veerkracht van hun buurt. Onderling vertrouwen, thuisgevoel en identiteit zijn ingrediënten voor een veerkrachtige gemeenschap, mechanismen die op hun beurt gestimuleerd kunnen worden door de ruimtelijke omgeving, zoals de aanwezigheid van openbare plekken. Ook vrijwilligersorganisaties en goede relaties met instanties en instituties zijn van belang bij veerkracht. Tot slot wijst onderzoek op de ongelijkheid in kapitaal tussen individuen en gemeenschappen die er voor zorgt dat de al kwetsbaren na een ramp nog kwetsbaarder zijn.

Conclusie

Vanuit de ecologie is een begrip overgewaaid die op veel enthousiasme kan rekenen onder beleidsmakers. Veerkracht lijkt het nieuwe toverwoord als we het hebben over grote maatschappelijke vraagstukken en hoe we daar mee om moeten gaan. Vooral de veerkracht van de gemeenschap (wijk/buurt) staat volop in de belangstelling.

In de laatste jaren is er ontzettend veel geschreven over veerkracht. Ondanks deze explosie van artikelen, is tot nu toe niet scherp wat veerkracht behelst in de context van een gemeenschap. De discussie is vooral conceptueel van aard en er is weinig empirisch onderzoek om veronderstellingen te staven dan wel te ontcrachten. Daardoor is de onderscheidende waarde van het concept ten opzichte van andere concepten uit de sociaalwetenschappelijke literatuur soms nog onduidelijk. Dat hoeft op zich niet erg te zijn. Het gaat er dan om 'bekende' sociale processen te onderzoeken binnen de context van actuele of toekomstige stressoren. Daarbij kan het gaan om 'natuurlijke' stressoren zoals rampen of om 'langzame', 'menselijk gedreven'; om post-event situaties (als een stressor heeft plaatsgevonden) of om pre-event situaties. Het vermogen om gedrag te veranderen en zo de toekomst te beïnvloeden lijkt essentieel om toekomstige vraagstukken het hoofd te bieden. Je ergens op voorbereiden is belangrijk, maar ook passief, alsof de verandering 'door god gegeven' of onafwendbaar is. De grootste veranderingen zijn het gevolg van menselijk handelen. Veerkracht gaat dan om het vermogen van gemeenschappen zich aan te passen en te veranderen in een almaar veranderende, chaotische en onvoorspelbare wereld.

De literatuur waarschuwt ons voor een al te positieve kijk op veerkracht. Veerkracht is een normatief en politiek concept en verweven met (verschillen in) macht over wie beslist wat veerkracht is en wat gewenste uitkomsten zijn. Daarnaast benadrukt de literatuur dat je niet in een geïsoleerde context naar veerkracht kan kijken: zowel oorzaken als oplossingen en het handelen van mensen strekken zich uit over verschillende niveaus en grijpen op elkaar in. Een veerkrachtige gemeenschap kan als buffer dienen, maar is geen panacee voor het oplossen van structurele ongelijkheden. Het risico is dan ook dat deze (in het beleid) niet ter discussie worden gesteld en dat verantwoordelijkheden worden afgeschoven op burgers. Zelfs veerkrachtige gemeenschappen hebben steun en voorzieningen nodig om de effecten van stressoren te verzachten en de ontwikkeling van collectieve capaciteit te ondersteunen (zie Davoudi, 2012).

Ondanks deze waarschuwingen moeten we vooral gemeenschapsveerkracht gaan onderzoeken: wat maakt het dat steden veerkrachtig zijn? Een cruciale rol is daarbij weggelegd voor gemeenschappen, aldus ook Blokland (2017):

*Fluidity, instability, and change are thus inherent to cities and their hinterlands. (...) But, although cities are unstable, they are also resilient, capable of adapting to new situations and challenges. They need to be even more capable of staying off or bouncing back from adversity in the future. (...) **For resilient cities, an urban community is necessary. Fortunately such communities are everywhere— for those who care to see.** (Blokland, 2017, p.168/9)*

We weten dat sociale netwerken en burenccontacten belangrijk zijn voor de mate waarin iemand wordt blootgesteld aan stressoren en het verloop van het herstelproces. Ook weten we dat onderling vertrouwen, thuisgevoel en identiteit ingrediënten zijn voor een veerkrachtige gemeenschap en dat deze processen kunnen worden versterkt door een vitale ruimtelijke omgeving. Ook vrijwilligersorganisaties en goede relaties met instanties en instituties zijn van

belang bij veerkracht. Maar we weten nog niet precies hoe het proces van veerkracht verloopt, hoe het werkt en hoe bovengenoemde aspecten met elkaar samenhangen. Een belangrijke opgave voor onderzoek is daarom om nauwgezet de handelingspraktijken van gemeenschappen te bestuderen en de betekenis van verschillende soorten hulpbronnen en de omgeving daarbij in kaart te brengen.

In het programma kunnen de volgende hoofdvragen centraal staan:

1. Op welke wijze handelen lokale gemeenschappen in reactie op problemen en uitdagingen als gevolg van ingrijpende veranderingen op het gebied van ecologie/milieu, demografie, economie, technologie en samenleven?

Mogelijke deelvragen hierbij zijn:

- Met welke problemen en uitdagingen (stressoren) hebben lokale gemeenschappen in Rotterdamse wijken en buurten te maken als gevolg van o.a. klimaatverandering, demografische verandering, digitalisering en robotisering?
  - Hoe variëren reacties tussen lokale gemeenschappen?
  - Wanneer percipiëren bewoners zichzelf en hun gemeenschap als veerkrachtig?
  - Welke (groepen) bewoners pakken problemen op?
  - In welke mate zijn lokale gemeenschappen inclusief (*equitable*/rechtvaardig) in het veerkrachtig handelen?
  - Hoe leren lokale gemeenschappen van ervaringen en hoe zetten zij geleerde lessen in bij toekomstige reacties?
2. Hoe zijn (verschillen in) reacties van lokale gemeenschappen te verklaren? Welke rol spelen individuele, sociale en institutionele/omgevingshulpbronnen daarbij?

Mogelijke deelvragen hierbij zijn:

- Welke mechanismen beïnvloeden collectieve actie, het veerkrachtig handelen en het lerend vermogen van lokale gemeenschappen?
  - Welke hulpbronnen dragen bij aan veerkracht?
  - Hoe verhoudt veerkracht zich tot het type stressor en de mate van stress die bewoners ervaren?
  - Is er een relatie tussen typen hulpbronnen en typen reacties (resist/cope, adapt, transform)?
3. Hoe kan de ruimtelijke en institutionele omgeving bijdragen aan het veerkrachtig handelen van lokale gemeenschappen?

Literatuurlijst

- Blokland, T. (2017) *Community as Urban Practice*. Cambridge/Malden: Polity Press.
- Camps-Calvet, M., Langemeyer, J., Calvet-Mir, L., Gómez-Baggethun, E., & March, H. (2015) Sowing resilience and contestation in times of crises: The case of urban gardening movements in Barcelona. *Partecipazione e Conflitto*, 8(2), 417-442.
- Chaskin, R. J. (2008) Resilience, Community, and Resilient Communities: Conditioning Contexts and Collective Action. *Child Care in Practice*, 14(1), 65-74
- Cheshire, L. (2015) 'Know your neighbours': disaster resilience and the normative practices of neighbouring in an urban context. *Environment and Planning A*, 47, 1081-1099.
- Cretney, R. M. & S. Bond (2016) Shifting relationships to place: a relational place-based perspective on SES resilience. *Urban Geography*, 38(1), 8-24.
- Dalgaard-Nielsen, A., & Schack, P. (2016) Community resilience to militant Islamism: Who and what?: An explorative study of resilience in three Danish communities. *Democracy and Security*, 12(4), 309-327.
- Davoudi, S. (2012) Resilience: A Bridging Concept or a Dead End? *Planning Theory & Practice*, 13(2), 299-333.
- Fay-Ramireza, S., E. Antrobusa, A.R. Piquerob (2015) Assessing the effect of the Queensland "Summer of Disasters" on perceptions of collective efficacy. *Social Science Research*, 54, 21-35.
- Keck, M & P. Sakdapolrak (2013) What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erkunde*, 67, 1, 5-19.
- LaLone, M. B. (2012) Neighbors helping neighbors: An examination of the social capital mobilization process for community resilience to environmental disasters. *Journal of Applied Social Science*, 6(2), 209-237.
- Magis, K. (2010) Community Resilience: An Indicator of Social Sustainability. *Society & Natural Resources*, 23(5), 401-416.
- Matarrita-Cascante, D., Trejos, B., Qin, H., Joo, D., & Debner, S. (2017) Conceptualizing community resilience: Revisiting conceptual distinctions. *Community Development*, 48(1), 105-123.
- Mehmood, A. (2016) Of resilient places: planning for urban resilience. *European Planning Studies*, 24(2), 407-419
- Mulligan, M., Steele, W., Rickards, L., & Fünfgeld, H. (2016) Keywords in planning: What do we mean by 'community resilience'? *International Planning Studies*, 21(4), 348-361.
- Mullin, M., & Rubado, M. E. (2017) Local response to water crisis: Explaining variation in usage restrictions during a Texas drought. *Urban Affairs Review*, 53(4), 752-774.
- Platts-Fowler, D., & Robinson, D. (2016) Community resilience: A policy tool for local government? *Local Government Studies*, 42(5), 762-784.
- Steiner, A., & Markantoni, M. (2014) Unpacking community resilience through capacity for change. *Community Development Journal*, 49(3), 407-425.

Vale, J. (2014) The politics of resilient cities: whose resilience and whose city? *Building Research & Information*, 42(2), 191-201.

Waters, M.C. (2016) Life after Hurricane Katrina: The Resilience in Survivors of Katrina (RISK) Project. *Sociological Forum*, 31(1), 750-769.

Wickes, R., Britt, C., & Broidy, L. (2017) The resilience of neighborhood social processes: A case study of the 2011 Brisbane flood. *Social Science Research*, 62, 96-119.

Wilson, G. A. (2012) Community resilience, globalization, and transitional pathways of decision-making. *Geoforum*, 43(6), 1218-1231.